

Kontra Miklós – Borbély Anna (szerk.): Tanulmányok a budapesti beszédéről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján

(Budapest: Gondolat Kiadó. 2021. 355 p. és DVD-melléklet)

1985-től a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében nagy volumenű projekt indult a budapesti beszéd vizsgálatára. Ennek a kutatásnak az egyes aspektusai tárulnak fel ebben a tanulmánykötetben. A kötet tanulmányai 1989 és 2021 között születtek, többségük újraközlés változatlan vagy módosított formában, de vannak köztük frissen született szövegek is. Felvetődhet a kérdés, hogy miért volt szükség korábban már megjelent tanulmányok összegyűjtésére, hiszen ezek különféle kötetekben, folyóiratokban olvashatók. A kötet egyik szerkesztője és a projekt vezetője, Kontra Miklós, így indokolta ezt a könyv online bemutatóján: „mert nem várjuk el még a legszorgalmasabb magyar nyelvésztől se, hogy utánanézzon a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúnak, vagyis becenevén a BUSZI-nak, egy jugoszláviai háborús kiadványban – ez a Hungarológiai Közlemények – vagy egy pennsylvaniai nyelvészeti Working Papers-ben, és mondhatnám még a további szélsőségeket” (*Könyvbemutató élőben a Gondolat Kiadóból: Tanulmányok a budapesti beszédéről*, <https://www.youtube.com/watch?v=jvNEKKmGQgk>). A kiadvány összeállítása tehát azzal a céllal valósult meg, hogy egyetlen helyen tegye elérhetővé azokat a régi és új szövegeket, amelyekből kirajzolódik a BUSZI keletkezéstörténete, a kutatás módszertana, illetve az eddig elvégzett vizsgálatok eredményei.

A kötet elrendezése is ennek a célnak a megvalósítását szolgálja. A könyv Kontra Miklós által jegyzett tanulmányokkal indul: a három friss (2020-ban és 2021-ben keletkezett) írás egyrészt bevezeti az olvasót a témába, megismertetve vele a kötet koncepcióját és szerkezetét, másrészt elhelyezi a projektet a tudománytörténeti kontextusban, illetve felvázolja a kapcsolódó kutatásetikai háttérrel. *Bevezető tanulmányok* cím alatt sorakoznak az elsősorban a módszertant bemutató tanulmányok, amelyek közül új a Borbély Anna és Bartha Csilla által jegyzett, az interjúzást, a lejegyzést és a kódolást összefoglaló szöveg. A legtöbb írás értelemszerűen az *Elemzések* című fejezetben kapott helyett, ahol ezek a nyelvhasználat különféle aspektusai szerint rendeződnek el. A fejezet hangtani, alaktani, mondattani, lexikai, stilisztikai és diskurzuselemzési megközelítésű elemzéseket sorakoztat fel, majd *Varia* cím alatt két további tanulmány is olvasható. Ennek a fejezetnek a tanulmányai újraközlések, kettő esetében kismértékű módosítással. A kötetet annotált bibliográfia, név-, valamint tárgymutató zárja, de a gyűjtemény nemcsak a nyomtatott könyvet foglalja magában, hanem egy DVD-t is, amely hanganyagokat, leiratokat és ezekhez kapcsolódó további tanulmányokat is tartalmaz. (A szerkesztők és a kiadó tekintettel volt azokra a lehetséges érdeklődőkre is, akik már nem férnek hozzá a DVD lejátszásához alkalmas eszközhöz, és a lemez anyagát ingyenesen, bárki

számára elérhetővé tették a kiadó oldalán: <http://www.gondolatkialdo.hu/tanulmanyok-a-budapesti-beszede-l-a-budapesti-szociolingvisztikai-interju-alapjan.>)

Minden tanulmányhoz kapcsolódóan megtaláljuk a keletkezési időt, valamint a szerzők vagy a szerkesztők megjegyzéseit arra vonatkozóan, hogy ahol újraközlés történt, ott volt-e módosítás, és ha igen, ez milyen jellegű és mértékű volt. Külön izgalmas olvasni az egyes lábjegyzetekben azokat a megjegyzéseket, amelyek arra utalnak, hogy a korábbi megjelenéshez, megfogalmazáshoz képest a szerzők hogyan árnyalják a saját korábbi szövegüket, esetleg az azóta megjelent szakirodalom tükrében hogyan viszonyulnak hozzá, vagy írják akár felül, ha az újabb eredmények erre okot adnak. Ilyen módon a kötet szép példáját mutatja a tudomány nyitottságának és fejlődésének, annak, hogy a tudósok önkritikusan kell viszonyulnia akár a saját korábbi gondolataihoz is, ha újabb elméleti-módszertani megközelítések indokolják ezek újragondolását, felülbírálatát.

A kötet tanulmányai az ún. BUSZI-2-ről szólnak, amelynek a felvételeit 1987-ben készítették egy ötvenfős kvótamintán, amelyben 10 tanár, 10 egyetemi hallgató, 10 bolti eladó, 10 gyári munkás és 10 szakmunkástanuló szerepelt, összesen 29 férfi és 21 nő. A BUSZI interjúi két nagy részből állnak. Egyrészt tartalmaznak egy legalább 30 perc hosszúságú irányított beszélgetést, amely a labovi elvekből kiindulva modulokból építkezett, de a modulokat a kutatás tervezői adaptálták a hazai viszonyokra. Másrészt különféle tesztfeladatok megoldására kérték az adatközlőket, így szóbeli mondatkiegészítésre, rövidebb szövegek különféle tempóban történő felolvasására, szólisták felolvasására, nyelvhelyességi ítéletekre, szóelőhívásra és így tovább. (A BUSZI anyagára vonatkozóan további információkat és meghallgatható felvételeket, valamint leiratokat is találunk a <http://www.nytud.hu/buszi/> weboldalon és az onnan továbbvezető linkeken.)

A kötet első blokkjában, amelyben Kontra Miklós három tanulmánya járja körül a BUSZI történeti háttérét és alapvetését, izgalmas társadalom- és kutatástörténeti adalékokat is találunk, bőven fűszerezve a kutatásvezető szerző személyes kommentárjaival is. A harmadik tanulmány a kapcsolódó kutatásetikai és szerzői jogi kérdésekről szól (42–55). Csak egyetérteni lehet a szerző azon megjegyzésével, amely szerint „a magyar nyelvészetben a kutatásetikai kérdéseket fontosságuknál csekélyebb mértékben szokták csak szóba hozni, holott ezek közérdekű kérdések” (42). Hozzátesszük, nemcsak közérdekűek, de különösen a kísérleti és a terepmunkában alapvetőek is. Tapasztalható, hogy Magyarországon még a személyes, sőt akár különleges adatokat kezelő kutatók egy része máig sincs tisztában az alapvető adatkezelési és adatvédelmi kötelezettségeivel, holott ennek törvényi szabályozása hazánkban már több évtizedes, nem beszélve a témát fókuszba emelő 2016-os GDPR szabályozásról. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az emberi beszéd önmagában, tartalmától függetlenül személyes adat, hiszen abból következtetni lehet a beszélő

személyére. Ennélfogva a tudományos kutatásban, a kutatási anyagok hozzáférhetővé tételében és a tudományos eredmények disszeminációjában a hangfelvételek kezelésének követnie kell a megfelelő jogi szabályozásokat.

A *Bevezető tanulmányok* című blokkból kirajzolódnak a BUSZI anyagának kialakításában és feldolgozásában követett általános módszertani alapelvek, valamint a konkrét döntések (pl. a változók kiválasztása tekintetében) és ezek háttere is. Itt részletesebben is láthatjuk az egyes feladatok sajátosságait a vizsgálati célokkal összhangban. Átfogó áttekintést ad a kutatási eredmények közül is bemutatva néhányat Kontra Miklós (*Budapesti élőnyelvi kutatások*, 59–69), valamint Váradi Tamás (*A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*, 83–105) újraközölt tanulmánya. A BUSZI kódolási rendszerébe vezeti be az olvasót Reményi Andrea Ágnes írása (70–82). Kontra Miklós az átlagos mondathossz számítását problematizálja egy rövid vitairatban (106–107). Borbély Anna és Bartha Csilla *Interjúzás, lejegyzés és kódolás a BUSZI-2-ben* (108–142) címmel közreadott friss tanulmánya az újraközölt írásokhoz képest új aspektusokat von be az ismertetésbe. A szerzők célja – a BUSZI-kutatás különféle fázisaiban aktívan szerepet vállaló nyelvészekként – egyebek mellett felhívni a figyelmet a BUSZI további kutatásában rejlő, még ki nem aknázott lehetőségekre is. Az itt bemutatott elemzések maguk is kiváló példái az újabb elméleti megközelítéseknek a korábban gyűjtött nyelvi adatokon történő alkalmazására, amelyben a BUSZI hanganyagai mintegy újrahasznosulnak. Borbély és Bartha interjúrészleteken mutatják be és vizsgálják a terepmunkás különféle célokkal megvalósuló nyelvi viselkedését, úgymint a partner interakcionális bevonását az interjúkészítés technikájába, a résztvevők közötti viszony formálását, a különféle társadalmi szerepekhez kapcsolódó identitások megkonstruálását és így tovább. A szerzők felvetik a további elemzések lehetőségeit a gyakorlóközösségek, a hallgatóságra tervezés, a nyelvi tájkép, a kontextualizáció stb. szempontjából is. A tanulmány második része érdekes (sőt olykor szórakoztató) tudománytörténeti adalékokkal szolgál a lejegyzés és a kódolás kivitelezéséről és adminisztrálásáról.

Az *Elemzések* című rész tizenegy újraközölt tanulmányt sorakoztat fel (ezek közül kettőt minimális módosításokkal). Hattyár Helga, Kontra Miklós és Vargha Fruzsina Sára hangtani vizsgálata (*Van-e Budapesten zárt ē?*, 147–164) arra a konklúzióra jut, hogy a címben feltett kutatási kérdés túl kategorikus, és a BUSZI-2 anyaga (nem lévén reprezentatív) nem teszi lehetővé a pontos válasz megfogalmazását, erre majd a BUSZI-3 és -4 lesz alkalmas. Ugyanakkor a próbavizsgálat több olyan szempontot is felvetett, amelyek tesztelése mindenképpen szükséges lesz a reprezentatív mintavétellel gyűjtött anyagon. Borbély Anna és Vargha András az *l* variabilitását vizsgálta öt foglalkozási csoportban (165–184), és azt találták, hogy valóban van összefüggés az *l*-kiesés százalékos aránya és a beszélő foglalkozása között, bár nagy az egyéni variancia is. Az alaktani részben Mátyus Kinga, Bokor Julianna és Takács Szabolcs írását olvashatjuk elsőként a *-bVn* variabilitásáról a BUSZI tesztfeladataiban (187–

204). Kimutatták, hogy a beszélő végzettsége, életkora és a feladat jellege is hatással van a toldalékvégi *n* törlődésének gyakoriságára. Borbély Anna két morfológiai változó, a *-nék* és a *jöttök* alakváltozatainak (*-nák* és *jöszök*) elemzése során arra a megállapításra jutott, hogy míg az előbbinek a variabilitására hatással van a foglalkozás, addig az utóbbi inkább a kontextuális stílussal függ össze (205–225). A mondattani rész Kassai Ilonának az *-e* kérdő partikuláról szóló tanulmányát (229–233) és Szeredi Dániel angol nyelvű írását a nominális vonatkozó névmás egyeztetésének kérdésköréről (234–246) tartalmazza. A szókincsre vonatkozóan Kontra Miklós dolgozatát olvashatjuk az ismeretlen tárgy megnevezését célzó tesztfeladat eredményeiről (249–258). A stilisztikai és a diskurzus tárgyú írásokat egy-egy tanulmány képviseli Bartha Csilla és Hámori Ágnes tollából. Az előbbi néhány BUSZI-interjú társas konstruktivista megközelítésű elemzését adja (261–296), míg az utóbbi a beszédalkalmazkodás-elmélet eszköztárával végez elemzéseket egyebek mellett a BUSZI példáin is (299–311). *Varia* cím alatt Kontra Miklós két további tanulmánya olvasható. Az elsőben az adatközlők nyelvi bizonytalanságát vizsgálja a „Melyik a helyes?” és az „Ön hogyan szokta ejteni?” kérdésekre adott válaszaik összevetése alapján nyolc szópárral (pl. *bölcsöde* – *bölcsöde*, *eszem* – *eszek*) kapcsolatban (315–324). A másik tanulmány négy független változó hatását elemzi a mondatkiegészítő feladatokban adott válaszokra (325–332). A DVD-n (és a honlapon, lásd fent) a két BUSZI-hanganyagon és átiratokon túlmenően három további, Varga László által írt tanulmány, illetőleg prozódiai annotációval kiegészített lejegyzés is olvasható. Ugyan ez utóbbiak nem a BUSZI-2 anyaga alapján, hanem a Gazdagréti Kábeltelevízió felvételeiről készültek, mind tudománytörténeti, mind módszertani jelentőségük felbecsülhetetlen.

Összegezve: a kötet több tekintetben is hiánypótló. Bár nagyrészt újraközlések szerepelnek benne, az a tény, hogy ezek a tanulmányok (végre) egy helyen elérhetők, és az újabb írások által (ma népszerű szóval) újrakeretezve, társadalmi és kutatástörténeti kontextusba ágyazva olvashatók, kivételes jelentőséget ad neki. A bárki számára hozzáférhetővé tett hangfelvétel- és leiratminták tovább emelik az értékét. A könyvet a beszélt nyelv és annak vizsgálata iránt érdeklődő kutatók, egyetemi hallgatók és a nagyközönség is tanulsággal forgathatják.

MARKÓ ALEXANDRA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
marko.alexandra@btk.elte.hu